

УДК 316.647.8 (043)

ТРУХАН Оксана В'ячеславівна,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології,

КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»

e-mail: nanafly@mail.ru

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ ПЕДАГОГІКИ СПІВРОБІТНИЦТВА
О. А. ЗАХАРЕНКА В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ**

Визначено проблемну сферу реформування освітнього простору в Україні. Обґрунтовано необхідність мобілізації зусиль різних прошарків суспільства щодо сприяння процесу перетворення освітнього середовища. Запропоновано використовувати результати міжгалузевих досліджень задля підвищення якості процесу реформування.

Оцінено спадщину великого українського педагога О. А. Захаренка в соціально-психологічному контексті використання ідей педагогіки співробітництва. Порівняно ідеї педагогіки співробітництва, що відображені в концепції авторської школи О. А. Захаренка зі змістом концепції Нової української школи.

Здійснено соціально-психологічний аналіз властивостей особистості педагога, які затребувані концепцією Нової української школи. Визначено необхідність формування та розвитку соціальних компетенцій сучасних педагогів. Розроблено тренінг розвитку соціальних компетенцій педагогів, який може бути використаний в практиці післядипломної освіти педагогічних працівників.

Ключові слова: освітній простір; педагогіка співробітництва; концепція Нової української школи; соціальна компетентність; соціальна взаємодія; критичне мислення; іноваційна діяльність.

Постановка проблеми. Потреба реформування освітнього простору обумовлена як внутрішніми соціально-психологічними перетвореннями в українському суспільстві так і зовнішніми загальносвітовими тенденціями.

Зростання вимог до якості освітніх послуг актуалізується особливостями життєдіяльності в епоху інформаційного суспільства. Інформаційна революція містить вагому антропологічну складову, що передбачає вдосконалення людини, передусім її мислення, оскільки саме воно обслуговує процес адаптації до соціальних змін, що постійно прискорюються. Найближче майбутнє є часом, коли саме розумові здібності окремих людей, а не природні ресурси, капітал і технології, визначатимуть вирішальну грань між успіхом і невдачею, між лідерами та підлеглими.

Крім того, в умовах, що склалися через агресивні дії Російської Федерації в Україні є надзвичайно корисним формування та розвиток соціальної компетенції як основи розбудови громадянського суспільства, зміцнення державності, захисту національних інтересів, згуртованості та порозумінню нації.

Освітній простір в цьому процесі відіграє визначальну роль. Для підвищення якості реформування є необхідною мобілізація спільних зусиль науковців, політиків, громад. Також надзвичайно важливим є аналіз педагогічної спадщини. Сучасне осмислення педагогічних ідей вчених минулих часів може допомогти у вирішенні не лише актуальних педагогічних задач, а й розкрити новий соціальний контекст їх застосування.

Аналіз останніх досліджень. Сформульована проблема викликає необхідність міжгалузевих теоретичних досліджень, в яких надбання соціальної психології можуть бути використанні в педагогічній практиці. Так, при вирішенні педагогічної задачі формування та розвитку соціальної взаємодії можуть бути використанні результати досліджень соціальних та політичних психологів, оскільки феномен соціальної взаємодії традиційно є предметом досліджень саме соціальної та політичної психології.

В Україні проблема соціальної взаємодії розкрита в наукових дослідженнях плеяди сучасних українських вчених: теорія вчинку В. Роменця [1], суб'єктна парадигма В. Татенка [2], концепція життєвого світу особистості Т. Титаренко [3], герменевтичний підхід Н. Чепелевої [4], лінгвістична психотерапія Н. Каліної [5], психофракціальна парадигма О. Донченко [6], організаційна концепція В. Казміренка [7]. Параметри «міжособової взаємодії» на основі аналізу соціально-психологічних та особистісних концепцій здійснив В. Васютинський [8].

Актуальність теми продиктована необхідністю якісного реформування освітнього простору.

Метою статті є сучасне осмислення педагогічної спадщини О. А. Захаренка в контексті її соціально-психологічної корисності в умовах сучасних українських реалій.

Виклад основного матеріалу. Постать великого українського педагога ХХ століття О. А. Захаренка надзвичайно вагома для сучасного українського суспільства ідеями педагогіки співробітництва. Протест проти традиційної радянської системи освіти й виховання в 80-х роках минулого століття знайшов своє відображення у прагненні вченого гармонізувати соціальну взаємодію педагога й учня у практиці навчально-виховного процесу.

Цілісність особистості великого українця сприяла перемозі та популяризації його ідей, які викликали велику полеміку в радянських науково-педагогічних колах. В умовах тоталітаризму спроби гуманізації освітнього простору мали не лише новаторський, а й революційний характер. В педагогіці співробітництва центральною фігурою навчально-

виховного процесу стає сама дитина, а функцією освітнього простору – формування сприятливих умов для розвитку її особистості. Якісна соціальна взаємодія вчителя та учня вбачається головним інструментом досягнення мети. Таким чином, дякуючи творчості педагога-новатора, чи не вперше на теренах шкільної практики, а саме постулатів «творчої взаємодії учителя й учня», «співпраці з громадами», «особистісного підходу до виховання», обґрунтовується суспільно-корисна ідея про значущість соціальної взаємодії між його членами.

Таким чином, Олександр Антонович Захаренко є не лише яскравим представником іноваційної освітньої практики, а й великим провидцем суспільного розвитку. По суті він передбачив перелік навичок та компетенцій, які будуть актуальними в майбутньому. І зробив все можливе щодо спрямування педагогічної практики у суспільно-корисному напрямку.

Друге десятиліття XXI століття знаменується суспільно значимими змінами у ментальності української нації. Геополітичні випробування прискорюють процеси самовизначення українців як самодостатньої нації, що має знайти своє відображення (при позитивному сценарії) у зміцненні державності, визнанні України як рівноправного «гравця» на міжнародній арені. Сучасними ознаками позитивних змін в Україні є реформування освітнього простору та створення концепції Нової української школи, постулати якої співзвучні принципам педагогіки співробітництва, відображеним в концепції авторської школи О. А. Захаренка.

Сутність Нової української школи відображена у наступних базових ідеях:

1. Новий зміст освіти, заснований на формування компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в суспільстві.
2. Педагогіка, що ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем і батьками.
3. Вмотивований учитель, який має свободу творчості й розвивається професійно.
4. Орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризм.
5. Наскрізний процес виховання, який формує цінності.
6. Нова структура школи, яка дозволяє добре засвоїти новий зміст і набути компетентності для життя.
7. Децентралізація та ефективне управління, які нададуть школі реальну автономію.
8. Справедливий розподіл публічних коштів, який забезпечить рівний доступ усіх дітей до якісної освіти, незалежно від їх місця проживання, матеріального стану родини тощо [9].

До основних принципів педагогіки співробітництва відображених в концепції авторської школи О. А. Захаренка належать:

1. Спрямованість навчально-виховного процесу на поглиблення знань на основі актуальної й достовірної інформації.
2. Забезпечення фізичного, психічного здоров'я та сприятливих умов для розвитку гармонійної особистості.
3. Формування обізнаності з історії та національних традицій рідного краю.
4. Виховання патріотичних почуттів до родини, Батьківщини.
5. Розвиток сімейних цінностей.
6. Пропаганда ініціативності, активності, новаторства особистості.
7. Гарантування рівності можливості отримання навчально-виховних послуг.
8. Підтримання гармонійного психічного стану радості життя, відчуття краси [10].

Порівняльний аналіз ідей Нової української школи та авторської школи О. А. Захаренка свідчить про те, що ідеї останнього знайшли своє практичне втілення у реформуванні освітнього простору сучасної України.

За словами міністра освіти Лілії Гриневич, нова українська школа має сформувати у учнів «уміння критично мислити, аналізувати великий потік інформації, шукати нестандартні підходи до вирішення практичних задач та життєвих проблем, новаторство в житті, соціальну відповідальність, патріотизм».

Реалізація концепції нової української школи неможлива без нового освітнього середовища. Його головною постаттю є особистість педагога зі сформованими соціально-психологічними новоутвореннями, а саме: *соціальною відповідальністю, критичним мисленням та спроможністю до новаторської діяльності*. Розвиток перелічених властивостей особистості забезпечить високу професійну конкурентоспроможність педагога в найближчому майбутньому та позитивний професіогенез.

Зробимо соціально-психологічний аналіз властивостей особистості педагога, які затребувані новою концепцією української школи.

1. Соціальна відповідальність.

Соціальна відповідальність – це обов'язок особи оцінити власні наміри та здійснювати вибір поведінки відповідно до норм, що відображають інтереси суспільного розвитку.

Соціальна відповідальність розглядається у двох аспектах, в залежності від того, якою є поведінка особи – соціально корисною чи соціально шкідливою: проспективний (позитивний) та ретроспективний аспекти.

Прспективний аспект соціальної відповідальності характеризує позитивне ставлення педагога до своїх учнів. Це розуміння важливості кожної особистості для суспільства й бажання зробити їх якомога краще. Це відповідальність за їх майбутню поведінку.

Ретроспективна відповідальність – це відповідальність за раніше вчинене. Усвідомлення педагогом значення вже прийнятих рішень та готовність сприйняти морально-етичні, громадсько-політичні, сімейно-побутові, релігійні наслідки.

2. Критичне мислення.

Критичне мислення – це наукове мислення, суть якого полягає в ухваленні ретельно обміркованих та незалежних рішень. Головним чином йому притаманні такі властивості: усвідомленість, самостійність, рефлексивність, цілеспрямованість, обґрунтованість, контрольованість, самоорганізованість.

Дослідження феномену критичного мислення актуалізується особливостями життєдіяльності людини в епоху інформаційного суспільства. Інформація почала набувати якісно нових функцій. Подібно до землеволодіння у феодалні часи та володіння предметами праці, засобами виробництва й фінансовими інструментами в капіталістичному устрої, в період інформаційного суспільства навички обробки інформації займають визначальне місце. Інформаційна революція містить вагому антропологічну складову, що передбачає вдосконалення людини, передусім її мислення, оскільки саме воно обслуговує процес адаптації до змін, що постійно прискорюються. Найближче майбутнє є часом, коли саме розумові здібності окремих людей, а не природні ресурси, капітал і технології, визначатимуть вирішальну грань між успіхом і невдачею, між лідерами та підлеглими.

Загальносвітова тенденція якнайкраще прослідковується у дослідженні глобальної конкурентоспроможності, яка представлена на Всесвітньому економічному форумі в Давосі у 2016 році, де визначені 10 навичок, що будуть особливо затребувані у 2020 році. Половина із них пов'язана із процесами мислення: комплексне багаторівнене вирішення проблем (Complex problem solving), критичне мислення (Critical thinking), креативність (Creativity), формування власної думки та прийняття рішень (Judgment and decision-making), когнітивна гнучкість (Cognitive flexibility). Прогнозується, що уміння критично мислити матиме другий за вагомістю вплив (після здібності комплексно багаторівнене вирішувати проблеми) на формування професійної конкурентоспроможності у найближньому майбутньому.

Крім того, спосіб критичного мислення, при якому людина навчена ставити під сумнів вхідну інформацію і навіть власні сформовані в минулому переконання – є надзвичайно корисним навиком, що допомагає розбудові громадянського суспільства, захисту національних інтересів, згуртованості та порозумінню, запобігає маніпуляціям.

3. Готовність до інноваційної діяльності.

Аналіз статистичних даних дозволяє визначити актуальність проблеми розвитку у сучасних педагогів готовності до інноваційної діяльності в умовах освітнього простору України. Згідно з дослідженнями Інституту педагогіки АПН України в масовій свідомості

сучасних педагогів (у більшості) панує уявлення щодо необхідності впровадження інновацій в навчальній і позаурочній діяльності.

Носіями педагогічних інновацій виступають творчі особистості, які здатні до:

– рефлексії, що характеризує здібності педагога до самопізнання, самовизначення й осмислення ним свого духовного світу, власних дій і станів, ролі та місця у професійній діяльності;

– саморозвитку як творчого ставлення індивіду до самого себе, створення, ним самого себе у процесі активного впливу на зовнішній і внутрішній світ з метою його перетворення;

– самоактуалізації як фактору безперервного прагнення людини до якомога повнішого виявлення та розвитку своїх особистісних можливостей;

– професійного самовдосконалення, яке здійснюється у двох взаємопов'язаних формах:

– самовиховання (цілеспрямована діяльність людини щодо систематичного формування);

– розвитку в собі позитивних і усунення негативних якостей особистості.

Аналіз соціально-психологічних досліджень дає підстави стверджувати, що в умовах ринкової економіки готовність до інноваційної діяльності забезпечує високий рівень конкурентоспроможності педагога.

Науковці визначають складові конкурентоспроможності:

1) когнітивний компонент: володіння науково-категоріальним апаратом та методами конкретної освітньої галузі; оволодіння змістовим і процесуальним компонентом педагогічної діяльності; рефлексивні вміння.

2) операціональний компонент: уміння та навички пізнавального, комунікативного, управлінського характеру; володіння сучасними інформаційними технологіями; володіння навичками самоосвіти та підвищення рівня кваліфікації, за необхідності – рекваліфікації.

3) перцептивний компонент: здатність до самоаналізу і прийняття нестандартних рішень; володіння навичками ділового, міжособистісного та педагогічного спілкування.

Конкурентоздатність визначається як стійка особистісна властивість свідомо і творчо реалізувати професійну компетентність за достатнього рівня володіння необхідними суспільно-комунікативними знаннями, вміннями та особистісними характеристиками.

Здатність конкурувати обумовлена:

1) індивідуально-психологічними ресурсами фахівця: психофізичне здоров'я, вік, зовнішність, здібності, талант, рівень інтелекту, запас енергії та морально-етичні аспекти.

2) особистісною складовою професійної компетентності, яка виявляється у рівнях розвитку:

– мотиваційно-ціннісного компонента, що відображає такі орієнтації як спрямованість на морально-етичне самовдосконалення, позитивна установка на соціально значущу активність, потреба в самоствердженні, самореалізації, самодисципліні;

– емоційно-вольового компонента, що включає відповідальність, самостійність, ініціативність, впевненість у собі, співчуття, самоконтроль тощо;

– оцінювально-регулювального компонента, що виявляється у дієвих навичках самооцінювання, саморегуляції, гнучкості, стратегічного планування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, розвиток ідей педагогіки співробітництва О. А. Захаренка знаходить своє відображення у процесі реформування освітнього простру сучасної України. Концепція Нової української школи актуалізує аспект соціальної компетентності сучасного педагога, адже перед вчителями постає педагогічна задача формування та розвитку навичок якісної соціальної взаємодії у учнів, в майбутньому повноцінних членів суспільства.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробці та впровадженні соціально-психологічних тренінгів для сучасних педагогів в системі післядипломної освіти. Вони

сприяють формуванню та розвитку інструментально-стильових та мотиваційно-сміслових характеристик, які забезпечать постійність устремлінь та готовність до самовиразу в суспільно-корисній діяльності.

Нами розроблено та запропоновано до впровадження тренінг розвитку соціальної компетентності педагога. Тренінг уявляє собою систему логічно взаємопов'язаних занять з розвитку навичок соціальної перцепції, просоціального мислення, соціальної взаємодії, руйнування шкідливих стереотипів. Обсяг тренінгу складає 38 академічних годин: а) основна частина (аудиторна) – 30 академічних годин (6 тренінгових сесій по 5 акад. год. на кожену сесію; 1 акад. год. – вступ до тренінгу; 1 акад. год. – завершальна частина тренінгу); б) додаткова частина (творчі домашні завдання) – 6 акад. год.

До тренінгу увійшло заняття з розвитку соціальної перцепції, метою якого було усвідомлення людиною самої себе як суб'єкта світопізнання та світооцінювання; виявлення особливостей суб'єктивного сприйняття світу та ознайомлення із особливостями сприйняття оточуючих людей; усвідомлення ролі соціуму в індивідуальному житті.

З метою покращення розвитку просоціального мислення розроблено друге заняття, спрямоване на усвідомлення людиною самої себе як ініціативного суб'єкта та необхідності активної життєвої позиції стосовно оточуючого світу, усвідомлення власного ставлення до категорії часу, розвиток вміння аналізувати ситуацію, оцінювати наслідки вчинків з огляду на потреби та інтереси інших людей.

Заняття з розвитку соціальної взаємодії має на меті сформувати уявлення про систему взаємозумовлених соціальних дій, за яких дії одного суб'єкта (індивіда, групи, спільноти) одночасно є причиною і наслідком відповідних дій інших, про взаємозалежність людини і соціуму, пізнання своєї ролі в житті близьких людей, робочого колективу, усвідомлення особистих цінностей та розвиток цінностей соціальної взаємодії. Формування потреби в соціально-корисній діяльності є метою четвертого заняття.

Метою п'ятого заняття є долання психологічних бар'єрів, що перешкоджають соціальній самореалізації. Останнє заняття передбачає подолання стереотипів, що перешкоджають соціальній самореалізації.

Список використаної літератури

1. Киричук О. В. Основи психології : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Киричук, В. А. Роменець, Т. С. Кириленко та ін. ; за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – 5-е вид., стер. – К. : Либідь, 2002. – 631 с.
2. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении : монографія / В. А. Татенко. – К. : Просвіта, 1996. – 404 с.
3. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 373 с.
4. Чепелева Н. В. Проблеми психологічної герменевтики / Н. В. Чепелева ; ред. Н. В. Чепелева. – К. : Міленіум, 2004. – 276 с.
5. Калина Н. Ф. Лингвистическая психотерапия / Н. Ф. Калина. - К. : Ваклер : Альтерпрес, 1999. – 282 с.
6. Донченко О. А. Психофракта́л як категорія педагогіки ненасильства / О. А. Донченко // Шлях освіти : Науково-методичний журнал. – 2003. – №4. – С. 8–12.
7. Казмиренко В. П. Социальная психология организаций : монографія / В. П. Казмиренко. – К. : МЗУУП, 1993. – 384 с.
8. Васютинский В. О. Міжособова взаємодія концепціях сучасних українських психологів [Електронний ресурс] / В. О. Васютинський // Соціогуманітарні проблеми людини / Західний науковий центр НАН України та МОН України. – Львів, 2005. – №1. – Режим доступу: <http://znc.com.ua/ukr/publ/periodic/shpp/2005/1/p101.php>
9. Проект політичної пропозиції «Нова українська школа», підготовлений МОН України і оприлюднений на офіційному сайті МОН 18.11.2016. – Режим доступу: http://base.kristti.com.ua/doc_976
10. Українська педагогіка в персоналіях: У двох кн. Кн.2: Навч. посібник / За ред. О. В. Сухомлинської.— К. : Либідь, 2005. – С. 544–547.

References

1. Kyrychuk, O., Romenets, V., Kyrylenko, T. & others (2002). *Bases of Psychology: textbook for university students*. In O. Kyrychuk, V. Romenets (Ed.). 5-th edition. Kyiv: Lybid. (in Ukr.).
2. Tatenko, V. (1996). *Psychology in the Subject Dimension*: monograph Kyiv: Prosvita. (in Ukr.).
3. Tytarenko, T. (2003). *The Life World of the Individual, within and beyond the Ordinary*. Kyiv: Lybid. (in Ukr.).
4. Chepeleva, N. (2004). *The Problems of Psychological Hermeneutics*. In N. Chepeleva (Ed.). Kyiv: Millenium. (in Ukr.).
5. Kalyna, N. (1999). *Linguistic Psychotherapy*. Kyiv: Vakler: Altpress. (in Ukr.).
6. Donchenko, O. (2003). Psychofractal as a Category of the Pedagogy of Non-violence. *The way educational: Scientific and Methodological Journal*, 4, 8–12. (in Ukr.).
7. Kazmyrenko, V. (1993). *Social Psychology of Organizations*: monograph. Kyiv: ICUPM. (in Ukr.).
8. Vasiutynskyi, V. (2005). Interpersonal Interaction in the Concepts of Modern Ukrainian Psychologists. *Socio Human Problems. Lviv, 1*. Retrieved from <http://znc.com.ua/ukr/publ/periodic/shpp/2005/1/p101.php>
9. *The Project of a Policy Proposal "New Ukrainian School"* prepared by MES of Ukraine and published on the official website of MES of Ukraine 18.11.2016. Retrieved from http://base.kristi.com.ua/doc_976 (in Ukr.).
10. *Ukrainian Pedagogy in Personalities*. (2005) In 2 volumes. Vol. 2: Textbook. In O. Sukhomlynska (Ed.). Kyiv: 544–547. (in Ukr.).

TRUKHAN Oksana,

Ph.D in Psychology, Associate Professor of Psychology Department,
MEI “Cherkassy Regional Institute of Postgraduate Education of Pedagogical Employees
of Cherkassy Regional Council”
e-mail: nanafly@mail.ru

**THE SOCIO-PSYCHOLOGICAL CONTEXT OF PEDAGOGY OF COOPERATION
BY A. ZAKHARENKO IN THE CONDITIONS OF REFORMING
THE EDUCATIONAL SPACE**

Abstract. *Introduction.* In order to improve the quality of educational reform in Ukraine it is necessary to mobilize the joint efforts of scientists, politicians and community. The analysis of educational heritage is extremely important. Modern understanding of pedagogical ideas of great scientists of the past can help in resolving not only the urgent educational problems, but also to reveal new social context of their use.

Purpose. The purpose of the article is making a theoretical methodological analysis of pedagogical heritage of A. Zakharenko, and also determining and analyzing the social and psychological context of the ideas of pedagogy of cooperation.

Methods. Here are applied interdisciplinary research methods which are used both in social psychology and pedagogy, namely the method of data collection, theoretical analysis, generalization and synthesis.

Results. The result of the theoretical research is reasoning of the need of social competence development of contemporary teachers and the producing a training of development of social competence that can be used in the practice of teachers' post-graduate education.

Originality. Modern understanding of A. Zakharenko's pedagogical heritage in the context of its social and psychological usefulness in modern Ukrainian realities, and the producing a training of development of a teacher's social competence, which is a system of logically related classes in developing skills of social perception, social thinking, social interaction and destruction of harmful stereotypes.

Conclusion. The problematic area of reforming educational space in Ukraine is identified. The heritage of the great Ukrainian teacher A. Zakharenko in socio-psychological context of usage of ideas of cooperation pedagogy is reviewed. The socio-psychological analysis of teacher's personal features which are demanded by the Concept of the new Ukrainian school is done. The necessity of the formation and development of social competences of modern teachers is determined. The training of developing teachers' social competence is worked out, which can be used in the practice of post-graduate education of teachers.

The prospects for further research. The prospects for further research are in the elaboration and implementation of social and psychological trainings for modern teachers in post-graduate education. They

contribute to the formation and development of instrumental-stylistic and motivational-semantic characteristics that ensure consistency aspirations and readiness for self-expression in socially useful activities.

Key words: *educational space; pedagogy of cooperation; the concept of the New Ukrainian School; social competence; social interaction; critical thinking; innovative activity.*

*Одержано редакцією 16.01.2017
Прийнято до публікації 18.01.2017*